

З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ГОСПОДАРСЬКОЇ АКАДЕМІЇ В ПОДЕБРАДАХ (ЧСР)

Із здобуттям Україною незалежності та зруйнуванням ідеологічних стереотипів феномен української еміграції починає привертати до себе більшу увагу з боку дослідників. Останнім часом з'явилося чимало наукових праць, присвячених окремим аспектам громадсько-політичного і культурно-освітнього життя наших співвітчизників, які через політичні події 1917-1921 рр. опинилися за межами батьківщини. У міжвоєнний період досить великою за чисельністю була українська громада у Чехословаччині (ЧСР). Саме там діяло декілька українських вищих навчальних закладів. Актуальним, на наш погляд, є вивчення питання про участь у створенні і розбудові вищих шкіл в цій країні уродженців окремих регіонів України, зокрема, Сумщини.

Значну частину емігрантів у Чехословаччині склали студентська й учнівська молодь, колишні вояки армії УНР і Української Галицької Армії, викладачі вищих шкіл, інженерно-технічні працівники високої кваліфікації тощо. На початку 1922 р. загальна кількість українських емігрантів у ЧСР сягала 20 тис. осіб. А після відкриття на початку 20-х рр. Українського вільного університету, Української господарської академії, Українського високого педагогічного інституту ім.М.Драгоманова та Української студії пластичного мистецтва українська громада ще більше зросла за рахунок поповнення студентами і науковою інтелігенцією¹. Ці вищі школи з'явилися з ініціативи представників еміграції та за сприяння керівництва країни, зокрема президента ЧСР Т.Масарика.

Ініціатором заснування Української господарської академії виступив Український громадський комітет у Празі на чолі з М.Шаповалом. З цією метою у січні 1922 р. при комітеті була створена організаційна комісія, яка і займалася справою відкриття академії. 28 квітня 1922 р. відбулося перше засідання Професорської ради академії, на якому була обрана її президія. Ректором став професор І.Шовгенів², проректором - професор Б.Іваницький, секретарем - І.Шереметинський³. Пізніше, у 1932 р., на святкуванні 10-ліття існування академії тодішній ректор УГА Б.Іваницький згадував: *“З малими засобами і скромно починала*

Академія своє життя й чинність. Сім членів першої професорської ради, два канцелярські співробітники, друкарська машинка, папір та олівці, декілька кімнат в колишньому готелі "U Krále Jiriho" - з цього починалася перша українська політехніка з 7 відділами, маючи перед собою завданням розвиток наукових дисциплін та приготування фахівців високої кваліфікації в галузях сільського господарства й лісівництва, хемічної технології й гідротехніки, економіки, кооперації й статистики. Не було ні таблиць, ні збірок, ні пристроїв, ні одної фахової книги й ні одного українського підручника"⁴.

УГА знаходилася у невеличкому містечку Подебради. Академія містилася у місцевому замку і готелі "Сentra". Термін навчання в ній був спочатку 3, а потім 4 роки. Навчання було безкоштовним. Підпорядковувалася академія міністерствам хліборобства і закордонних справ. Вона мала три факультети: агрономічно-лісовий, з відділами агрономічним та лісовим, сільськогосподарський інженерний (пізніше просто інженерний), з відділами гідротехнічним та хіміко-технологічним, економічно-кооперативний, з відділами економічним, кооперативним і статистичним. Фінансувалася академія чеським урядом з коштів, що виділялися на допомогу політичній еміграції. Наприкінці 20-х рр. фінансування закладу було скорочено, а прийом нових студентів заборонено.

Викладачі і Товариство прихильників УГА намагалися зберегти академію. Проте 1935 р. став останнім роком її існування. Більшість викладачів стала працювати в Українському технічно-господарському інституті, який 1932 р. відкрився при УГА, а з 1935 р. перетворився на самостійний вуз із заочною формою навчання⁵.

За час існування УГА на 59 кафедрах працювало 35 професорів, 19 доцентів, 23 лектори і 23 асистенти, а також технічні працівники. Крім того, в академії викладали 26 професорів чеських вузів⁶. Серед викладачів і керівників закладу були уродженці Сумщини і ті, хто навчався чи працював у нашому краї.

Другим ректором УГА був Борис Георгійович Іваницький. Він народився 1878 р. в Сумах у родині агронома. Його батько походив із сім'ї дрібнопомісних дворян, які мешкали у с.Самотоївка тогочасного Охтирського повіту, нині Краснопільського району Сумської області. По закінченні у 1896 р. Сумського реального училища вступив до Лісового інституту у Петербурзі. Під час перебування у столиці входив до складу нелегального товариства "Червоний хрест". Повернувшись в Україну, брав участь у національно-визвольному русі. Борис

Георгійович був серед засновників товариства "Просвіта" у Києві⁷. 1907 р. заходами цього товариства вийшла його праця "Як збутися ярів і пісків", що була першою в Україні роботою з лісівництва українською мовою. Рукопис цієї праці нині зберігається в Інституті рукописів Національної бібліотеки України ім.В.Вернадського НАН України.

З початком національно-демократичної революції в Україні Іваницький займався організацією лісового відділу при Генеральному секретаріаті, а потім лісового департаменту при Міністерстві земельних справ, очолював Всеукраїнську лісову спілку. За часів Директорії виконував обов'язки товариша міністра земельних справ.

1922 р. Борис Георгійович переїхав до Чехословаччини, де став одним із організаторів, лектором, професором, деканом агрономічно-лісового факультету (1926-1927), проректором (1922-1924), ректором (1925, 1928-1935) Української господарської академії⁸. Викладав курси лісовирощування, дендрології, лісової політики й охорони лісу.

Будучи ректором академії, він також обіймав посаду директора Українського технічно-господарського інституту. За дорученням Міністерства землеробства ЧСР здійснив наукову подорож по країні з метою вивчення лісових комплексів. Іваницький побував у Нижніх і Високих Татрах, на Чорній горі у Карпатах⁹. За час роботи у Чехословаччині опублікував кілька монографій і навчальних посібників, наукових статей українською, чеською, німецькою мовами, переклав з німецької книгу А.Бюлера "Наука про лісові займища" (Подебради, 1928). Брав участь у міжнародних конференціях, виголосив доповіді у Господарському Об'єднанні Слов'янського Сходу, на I і II Українських наукових з'їздах у Празі (1926, 1932), був членом Української наукової асоціації (1932-1935 рр. - її голова).

У 1935 р. Іваницький переїхав до Польщі, де працював на науково-викладацькій роботі. У 1944-1945 рр. перебував у Словаччині, Австрії, Чехії, кількох таборах для переміщених осіб. З 1945 р. Борис Георгійович - професор, 1947 р. - ректор Українського технічно-господарського інституту у Регенсбурзі¹⁰. Підготував низку статей для Української загальної енциклопедії ("Книга Знання"), Енциклопедії Українознавства (1949). Був членом Наукового товариства ім.Т.Шевченка у Львові, співробітничав з Українським науковим інститутом у Варшаві, Могілянсько-Мазепинською академією (один з її засновників). У

1948-1953 рр. був одним з керівників Української Національної Ради. 1952 р. Борис Георгійович переїхав до сина у США, де наступного року помер у Детройті¹¹.

Третім ректором академії був Сергій Прокопович Тимошенко. Він народився 1881 р. у с.Базилівка, нині с.Крупське Конотопського району Сумської області. Закінчивши Роменське реальне училище, вступив до Інституту цивільних інженерів у Петербурзі, де став членом РУП, згодом - УСДРП. Брав активну участь в українському національно-визвольному русі. Колишній губернський комісар Харківщини, міністр шляхів УНР часів Директорії, учасник Другого зимового походу армії УНР, він викладав в Українській господарській академії архітектуру і сільськогосподарське будівництво, був доцентом, професором, деканом інженерного факультету, очолював кафедри архітектури і будівництва та водно-санітарної техніки. А у 1927-1928 рр. обіймав посаду ректора УГА¹².

Сергій Прокопович відзначався товариськістю у стосунках зі студентами, але разом із тим і збільшеними вимогами щодо знань і виконання ними завдань. І не дивно, що він користувався щирою повагою з боку студентів, переважно колишніх вояків, недавніх товаришів по зброї. *“Лекції його відзначалися зразковою програмовістю, - відзначали його учні, - але разом із тим мали в собі знам'я якогось особливо теплого (найбільше підходить тут слово - батьківського) відношення до студентів... На теоретичних годинах з будівництва та технології будівельних матеріалів професор С.Тимошенко подавав таку силу прикладів із своєї багатой і цікавої практики, що теорія переставала бути сухою”*¹³. Заходами УГА вийшла книга С.Тимошенка “Будівельні матеріали, їх властивості, досліди та виготовлення” (Подебради, 1924). Працюючи в УГА, професор одночасно викладав архітектуру у Студії пластичного мистецтва в Празі, займався виготовленням проєктів церков, музеїв, народних домів, шкіл.

У 1930 р. Сергій Прокопович переїхав на Волинь, від якої згодом обирався послом і сенатором до парламенту Польщі. Після Другої світової війни за допомогою братів Степана і Володимира Тимошенків опинився у США, де і помер 1950 р. у Пало-Альто в Каліфорнії. Його творчий доробок складають понад 400 різноманітних архітектурних споруд і будівельних комплексів в Україні, Росії, Чехії, Польщі, Канаді, США, Аргентині¹⁴.

В академії викладав і брат Сергія Прокоповича Володимир. Він народився 1885 р. у с.Базилівка. У 1895-1902 рр. навчався у Роменському реальному училищі, 1902-1905 рр. - Петербурзькому інституті інженерів шляхів сполучення. Член столичної української студентської громади, учасник соціал-демократичного руху, Володимир Прокопович у 1905 р. був заарештований, перебував у в'язниці “Хрести”. Зацікавившись економічною наукою, вступив на економічний факультет Петербурзького політехнічного інституту, де слухав лекції М.Туган-Барановського. Напередодні і на початку Першої світової війни Тимошенко брав участь в експедиції економічних дослідів Туркестану. Перебував у діючій армії, працював у раді з палива при Міністерстві торгівлі і промисловості.

У 1917 р. Володимир Прокопович повернувся в Україну. За часів Центральної Ради був економічним радником, у період гетьманату - товаришем (заступником) міністра торгу і промисловості. Восени 1918 р. за сприяння академіка УАН М.Туган-Барановського Тимошенко став керуючим справами Інституту вивчення економічної кон'юнктури та народного господарства Української Академії наук. У січні 1919 р. брав участь у Паризькій мирній конференції.

1921 р. В.П.Тимошенко переїхав до Чехословаччини, де став доцентом, професором політичної економії, деканом факультету права і суспільних наук Українського вільного університету у Празі й одночасно доцентом, професором, завідуючим кабінетом народного господарства, деканом економічно-кооперативного факультету Української господарської академії в Подебрадах. У 1926-1927 рр. перебував у США, де був науковим стипендіатом Рокфелерівської фундації у Нью-Йорку. Повернувшись до Чехословаччини, продовжив працювати в українських вузах. Був головою Товариства українських економістів в Чехії, членом Слов'янського інституту в Празі та Українського наукового інституту у Берліні. У Чехословаччині вийшли друком його праці “Вступ до вчення про світове господарство” (1922), “Вчення про світове господарство” (1923), “Картелі і трести” (1923), “Світове господарство” (1924) та інші.

1928 р. переїхав до США. Викладав економічні дисципліни у Мічиганському і Стенфордському університетах. Автор численних праць з економіки сільського господарства англійською й українською мовами. Досліджував роль конкуренції і монополії у процесі

відтворення цін, господарські цикли і кон'юнктуру, вивчав стан сільського господарства і цукрової промисловості в СРСР. Помер 1965 р. у Пало-Альто¹⁵.

Майже з самого початку заснування академії в ній працював Олександр Михайлович Коваленко. Він народився 1875 р. у Ромнах. По закінченні місцевого реального училища вступив до Харківського технологічного інституту. Став членом Української студентської громади, а з 1900 р. - одним із засновників Революційної української партії¹⁶. 1903 р. вступив на військову службу. Був інженером-механіком на кораблях Чорноморського флоту. Коваленко - учасник (єдиний з офіцерів) повстання на броненосці "Потьомкін", про що залишив спогади, надруковані у "Літературно-науковому віснику" та збірнику "З минулого" (Варшава, 1939) під назвою "На межі двох століть". Понад десяти років перебував в еміграції у Швейцарії та Франції, працюючи викладачем математики і фізики, заступником директора російської школи у Парижі. У роки Першої світової війни редагував у Лозанні двотижневик "L'Ukraine" французькою мовою.

1917 р. Олександр Михайлович повернувся в Україну і поринув у справу розбудови української державності. На початку 1918 р. очолив департамент морської освіти Міністерства морських справ УНР. Проте невдовзі знову опинився в еміграції. Був 1-м секретарем Української дипломатичної місії (консул УНР) в Парижі. 1920 р. брав участь в асамблеї Ліги Націй як секретар української делегації.

Згодом Коваленко переїхав до Чехословаччини, де у вересні 1922 р. був обраний лектором УГА¹⁷. Наступного року став доцентом, очоливши кафедру теоретичної і прикладної механіки, деканом сільськогосподарського інженерного факультету (1923-1925)¹⁸.

Олександр Михайлович викладав в академії курси аналітичної геометрії, математики, теоретичної і прикладної механіки, опору матеріалів.

Він є автором кількох підручників для студентів вищих шкіл: Курс диференціального рахунку (Подєбради, 1923); Курс аналітичної геометрії в просторині (Подєбради, 1923); Теоретична механіка (Подєбради, 1924); Прикладна математика (Прага, 1925); Основи вищої математики (Прага, 1932-1933); Елементарний курс математики (Прага, 1937-1942).

Під час перебування у Чехословаччині працював також в Українському технічно-господарському інституті у Празі, що утворився на базі закритої УГА. Згодом став почесним доктором УТГІ. Після виїзду з Чехословаччини жив у Швейцарії, де і помер 1963 р. у Женеві.

Тривалий час в УГА працював відомий кооператор, колишній директор департаменту торгівлі Міністерства торгівлі і промисловості у Петербурзі, товариш (заступник) міністра торгу і промисловості за часів гетьманату, голова Всеукраїнського союзу виробничих кооперативів Сергій Васильович Бородаєвський. Він народився 1870 р. в Охтирці у сім'ї наглядча і викладача місцевого повітового училища.

Закінчивши юридичний факультет Харківського університету, працював у кооперативних і державних установах, викладав історію кооперації у Петербурзькому політехнічному інституті, публікувався у журналах "Русское богатство" Михайловського, "Вестник кооперации", "Вестник мелкого кредита", "Земледелец", "Кооперативный мир", "Хроника учреждений мелкого кредита" та інших.

1919 р. Сергій Васильович змушений був залишити Україну. Опинившись у Франції, працював у російському відділенні Паризького університету, потім у Міжнародній академії в Брюсселі. Наприкінці 1922 р. його запросили на роботу до Російського інституту сільськогосподарської кооперації у Празі та Української господарської академії в Подєбрадах. Бородаєвський обрав український вуз. У 1923 р. він став доцентом, наступного року - професором історії кооперації в УГА.

Обирався деканом економічно-кооперативного факультету академії. Незважаючи на важке емігрантське життя, активно займався наукою, брав участь у міжнародних наукових конгресах, був членом оргбіюро I і II Українських наукових з'їздів. У 1928 р. отримав міжнародну премію Монтаю-Бертон. Опублікував кілька сот наукових праць українською, російською, чеською, болгарською, румунською, литовською, латиською, англійською, італійською, німецькою, французькою мовами. Бородаєвський працював також в Українському вільному університеті та Українському технічно-господарському інституті у Празі. Помер професор 1942 р. у Празі, де і похований¹⁹.

Членом Професорської ради УГА був лектор Іван Михайлович Труба, який народився 1878 р. у Гомелі. По закінченні Роменського реального училища навчався у Петербурзькому технологічному інституті, де був засновником й активним членом Української студентської громади.

За участь у студентських маніфестаціях 1902 р. його заарештували і відправили у заслання до Іркутська. Після повернення додому брав участь у революції 1905 р., за що знов опинився у засланні в Архангельську. По завершенні навчання в інституті працював інженером-конструктором на залізниці у Катеринославі.

Викладав курси математики, фізики, креслення, технології обробки металів і деталей машин у місцевих комерційній гімназії і комерційній народній школі, політехнікумі. Був міським і земським гласним, членом Катеринославської земської управи, секретарем місцевого інженерно-технічного товариства. У 1917 р. Труба обійняв посаду губернського комісара освіти. Опинившись в еміграції, працював на паровозному заводі і Будівельному товаристві у Відні.

1923 р. його обрали лектором інженерного факультету. Викладав такі дисципліни, як “Деталі машин” та “Опір матеріалів”²⁰. З 1932 р. працював на заводах фірми “Шкода” у м.Пльзень, одночасно здобув ступінь доктора технічних наук у Празькій політехніці (1933). Помер І.Труба 1950 р. у Чехословаччині²¹.

За час існування академії в ній навчалось 786 дійсних і вільних слухачів. Закінчило вуз 559 осіб, які отримали роботу у 16 країнах. Серед них були вихідці із Сумщини. Спеціальність інженера-технолога здобули Григорій Божок з с.Хлопкове (нині с.Перемога Глухівського р-ну), Яків Решетніков-Решетняк з с.Марчихіна-Буда (1927), інженера-гідротехніка - Сергій Михайленко з Ромен (1927), Іван Блудимко з Глухова (1928), Микола Василевський з Білопілья (1929), Василь Голик з Хотіні (1929), Григорій Радченко з с.Спаське, нині Кролевецького р-ну (1929), Семен Черняхівський з Конотопу (1932), агронома - Микола Карабут зі Славгорода (1927), Григорій Пустогвар з Лебедина (1927), Федір Савчук з Білопілья (1928), лісівника - Олександр Бабін з с.Базилівка, нині Крупське Конопотського р-ну (1927), Петро Яценко з Н.Сироватки (1927), Павло Макаренко з Глухова (1928), економіста - Григорій Денисенко з с.Сміле, нині

Роменського р-ну (1927), Микола Рознатовський з Глухова (1928), Микола Овсійко з с.Сміле (1934)²². Серед вільних слухачів академії були і дружини деяких викладачів. Надія Іваницька відвідувала лекції з чеської і німецької мов. Олександра Бородаєвська слухала курс кооперативних знань, незважаючи на те, що закінчила гімназію і Вищі комерційні курси, оскільки втратила документи про освіту під час виїзду з України²³.

Отже, незважаючи на тринадцятирічний термін свого існування, УГА стала важливим центром української науки й освіти за кордоном.

Продовжив традиції академії Український технічно-господарський інститут, де працювало чимало колишніх викладачів УГА. Настав час віддати належну шану всім творцям, в тому числі і вихідцям із Сумщини, українських вищих навчальних закладів політехнічного типу у Чехословаччині.

¹Троциньський В.П., Шевченко А.А. Українці в світі. - К., 1999. - С.211.

²Іван Шовгенів. 1874-1943 / Упоряд. Н.Миронець, К.Криворучко. - К., 2000.

³Центральний державний архів вищих органів влади та державного управління України (далі - ЦДАВО). - Ф.3795. - Оп.1. - Спр.1. - Арк.1-2.

⁴Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. - Ч.1. - Прага, 1942. - С.164.

⁵ЦДАВО. - Ф.3879. - Оп.1. - Спр.7. - Арк.13-13а.

⁶Крук Б.Я. Український технічно-господарський інститут на службі українській науці // Український технічно-господарський інститут. Наукові записки. - Т.ХХХ. - Мюнхен, 1995. - С.21.

⁷Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім.В.Вернадського НАН України. - Ф.114. - Спр.13. - Арк.1-4.

⁸ЦДАВО. - Ф.3795. - Оп.1. - Спр.128. - Арк.151.

⁹Там само. - Спр.156. - Арк.128-129.

¹⁰Комаринський Г. 50 років Українського технічно-господарського інституту. Баварія (Німеччина) // Український технічно-господарський інститут. Наукові записки. - Т.ХХХ. - Мюнхен, 1995. - С.17.

¹¹Власенко В. Видатний лісівник // Пороги. - Прага, 1998. - №2. - С.12-13.

¹²ЦДАВО. - Ф.3795. - Оп.1. - Спр.128. - Арк.151.

¹³Українська Господарська Академія в Ч.С.Р. 1922-1935. - Нью-Йорк, 1959. - С.66-67.

¹⁴Власенко В. “Як осінній лист по вітру...” // Наука і суспільство. - К., 1996. - №11/12. - С.16.

¹⁵Гловінський Є. Проф. д-р В.П.Тимошенко. До 70-ліття з дня народження // Український збірник. - Мюнхен, 1955. - С.168-170.

¹⁶Витанович І. Історія українського кооперативного руху. - Нью-Йорк, 1964. - С.215.

- ¹⁷ЦДАВО. - Ф.3795. - Оп.1. - Спр.1. - Арк.92-93.
- ¹⁸*Коваленко О.* Зі спогадів // Українська Господарська Академія в Ч.С.Р. 1922-1935. - Нью-Йорк, 1959. - С.118-123.
- ¹⁹*Власенко В.М., Власенко В.В.* Корифей кооперативної справи (до 135-річчя від дня народження С.В.Бородаєвського) // Сумський історико-архівний журнал. Зб. наук. праць. - Суми. - Вип.І. - С.11-22.
- ²⁰ЦДАВО. - Ф.3795. - Оп.1. - Спр.117. - Арк.7-8.
- ²¹Українська господарська академія в Ч.С.Р. Подебради, 1922-1935 і Український технічно-господарський інститут. Подебради-Регенсбург-Мюнхен. 1932-1972. - Нью-Йорк, 1972. - С.79-80.
- ²²Там само. - С.90-101.
- ²³ЦДАВО. - Ф.3795. - Оп.1. - Спр.323. - Арк.1-2.